

MISCELLANEA

Bestiar metafizic

VALERIU GHERGHEL

Demonul lui Descartes

În *Prima meditație despre filosofia primă*, René Descartes construiește ipoteza unui înșelător malign, care este „deosebit de puternic, deosebit de iscusit, amăgindu-mă dinadins în totdeauna”. Întreaga lume vizibilă, precizează Descartes, e, în realitate, creația iluzorie a acestui înșelător. Simturile nu mai pot avea nici o crezare.

De obicei, comentarii lui Descartes cred că înșelătorul e omnipotent: el poate nega pînă și adevărurile matematice sau legile logicii (asa-numitele „adevăruri eterne”). Deși în textul meditației, Descartes amintește și de un „Deus deceptor”, unii cred că înșelătorul malign („Malus spiritus”, „Malin génie”) e altul decît „Deus deceptor”. Cu toate acestea, comentarii din școala protestantă i-au reproșat filosofului francez faptul că pune alături de Dumnezeu o ființă care îi concurează omnipotența. Voetius, de pildă, în 1643, îl acuză de blasfemie. În 1647, Jacques Triglandus și Jacobus Revius, teologi la Universitatea din Leiden, îi reproșează că vede în Dumnezeu o „ființă amăgitoare”. Această poziție e vădit contrară bunătații divine și dogmelor. Descartes a fost chiar amenințat cu judecata unui conciliu. Răspunsul lui (într-o epistolă) s-a păstrat: omnipotența și viclenia sînt incompatibile. Bunătățile îl oprește pe Dumnezeu de a fi înșelător.

Recent, Richard Kennington a susținut că în opera cartesiană nu există niciăieri o astfel de caracterizare a înșelătorului: el nu poate anula adevărurile eterne. Emulează cu Dumnezeu, dar nu este atotputernic. De altfel, în *Prima meditație*, Descartes nici nu folosește termenul „Deus”, ci pe acela de „malus spiritus”, „ge-niul rău”, *summe potens & callidus*. Acuzatori lui Descartes răspund că numai Dumnezeu poate fi „summe potens”. Dacă înșelătorul e caracterizat prin aceeași proprietate („summe potens”), el nu poate fi altcineva decît Dumnezeu. Exegeții (în majoritate) spun însă că omnipotența face parte din structura argumentului cartesian, că ea este cerută de însăși desfășurarea inferenței. Zbigniew Janowski afirmă, de pildă, că, în *Principiile filosofiei* (I: 15), filosoful sustine că îndoiala universală (hiperbolică) vizează și „adevărurile matematice”. E mai plauzibil așadar ca Descartes să-l fi conceput pe amăgitor, pur și simplu, ca omnipotent.

Nu mai puțin interesant este faptul că teologul medieval Jean Buridan (aprox. 1300-1361), cunoscut și pentru măgarul său indecis (povestea asinului nu se află, totuși, în scrierile lui Buridan), prefigurează „argumentul demonic” al lui Descartes. Iată un pasaj elocvent din lucrarea *Summulae de Dialectica*:

...unii teologi contestă faptul că noi putem cunoaște aieva fenomenele naturale și morale. De exemplu, nu putem ști dacă bolta cerească se miscă, dacă soarele e strălucitor, sau dacă flacăra e fierbinte, fiindcă toate acestea nu sînt deloc evidente. Temeiul e că Dumnezeu poate anihila toate acestea; și nu e evident pentru un gânditor oarecare dacă Dumnezeu vrea cu adevărat să le anihileze sau nu; astfel, nu e evident nici dacă toate acestea există. Or, Dumnezeu poate opri bolta cerească din mișcarea ei, poate să stingă lumina din globul solar și poate îngheța focul. Și, în final, acești teologi mai spun că nu e deloc evident că piatra pe care o vedem că avînd culoarea albă să aibă, în fapt, culoarea albă și să fie piatră, întrucît chiar fără să existe albeată și piatră, Dumnezeu poate crea în ochii noștri o imagine în întregime similară cu aceea pe care o avem acum despre acest obiect (piatra de culoare albă); în acest împrejurare, noi am judeca la fel ca acum (cînd ni se pare că percepem piatră) și anume

Compoziție I

că există cu adevărat aici o piatră de culoare albă. Dar judecata noastră ar fi falsă: pentru că nu va fi niciodată evident pentru noi dacă Dumnezeu a intenționat să creeze imaginea pietrei sau nu”.

Măgarul lui Buridan

„Omnis homo est animal;
asinus est animal;
ergo asinus est homo”.

Am amintit, în treacăt, un personaj ilustru: mă refer, desigur, la măgarul lui Buridan. Magistrul Jean Buridan (1300-1361) a fost profesor de filosofie și logică la Universitatea din Paris. Pe seama lui circula o seamă de legende pe cît de pitorești, tot pe atîta de puțin credibile: că a fost unul dintre amantii reginei Franței și că, pentru acest cuvios motiv, a fost pus într-un sac și aruncat în Sena, că a fost izgonit din Paris și că a întemeiat Universitatea din Vienne, că ar fi aruncat în capul Sanctității Sale, papa Clement al VII-lea cu un pantof etc. etc. Nimic nu s-a dovedit, în un examen sumar, a fi adevărat. Viața lui Buridan rămîne, astfel, sub vălul fanteziilor.

Dar suprema invenție pusă pe seama venerabilului profesor e însuși măgarul. Exegeții care au cercetat lucrările filosofului, nu au dat de urma fiarei. Arthur Schopenhauer a căutat să identifice pasajul și nu a avut succes. Constată: „Eu însumi dețin o ediție din *Sophismata*... în care am căutat [fabula măgarului] de multe ori și în van, deși măgarii apar ca exemple și ilustrații la aproape fiecare pagină [în această lucrare]”. Întreaga poveste pare, mai degrabă, o confecție a adversarilor lui Buridan.

Ce semnifică însă sintagma „asinus Buridani”? E vorba, în definitiv, de un mic apolog, menit a arăta că un ins aflat între două „tentativii” perfect similare nu se poate hotărî să opteze (oricît ar voi) pentru nici o variantă. Liberul său arbitru înțepenesc! Așezat de stăpîn în fata a două grămizi egale de paie, măgarul nu se va hotărî să aleagă nici una, nici pe cealaltă și va muri, pur și simplu, de foame. Buridan ar argumenta în acest chip faptul că voința nu e în stare prin ea însăși să facă alegeri, dar e constrinsă de rațiune să decidă. Cînd rațiunea nu găsește un cîștig (sau o pierdere), voința rămîne inertă. Din această pricină, măgarul lui Buridan ar un destin nefericit.

De-a lungul timpului, fabula a rămas aceeași, dar și-a schimbat în cîteva rînduri eroii:

Aristotel a vorbit de un ciine, Buridan însuși a vorbit de un pelerin care dorește să ajungă la Avignon și nu se poate decide pentru nici unul din drumurile care duc acolo: prin Lyons sau prin Dun-le-Roy; se poate vorbi, în sfîrșit, de un bărbat care se confruntă cu frumusețea terifiantă a două surori gemene, „indiscernabile” (cu termenul lui Leibniz), și care rămîne pentru todeauna burlesc, tocmai din pricina sovăielilor sale...

Putem conchide că măgarul (fie el și al lui Buridan) a fost, este și va fi un nobil reprezentant al filosofiei...

Laus laudis

Există o veche tradiție a elogiului paradoxal (și nu întodeauna fariseic). Sursile clasice ale acestei tradiții literare au fost inventariate deja. Se citează în acest sens o lucrare a lui Plutarh, *De sollertia animalium* („Despre agerime animalelor”), cuprinsă în *Moralia XII*.

Cicero oferă, la rîndu-i, un catalog al laudelor ipocrite, redactate de către filosofii stoici, în *Paradoxa stoicorum*. E binecunoscut, de asemenea, micul dialog al lui Lucian din Samosata, intitulat *Despre parazit sau dacă există o meserie a parazitilor*, în care se face elogiul „paraziticei” (știința care guvernează străvechea, nobila meserie). Mai aproape de noi, filologul olandez Daniel Heinsius a compus o *Laus Pediculi* (adică o „Laudă a păduchelului”). Lui Philipp Melancthon i se atribuie o *Laus formicae* („Lauda furnicii”). Se cunosc mai multe elogiuri ale măgarului, începînd cu vehiculul *Encomium asini*, poemul epic al lui Niche de Longchamps, și terminînd cu *Laus asini* a aceluiași Daniel Heinsius. Dar culminația genului este cu siguranță tratatul din 1585 al lui Edward Dyer, *Praise of Nothing* („Lauda nimicului”). Nu trebuie să trecem cu vederea nici lucrarea unui anonim cu titlul memorabil de *l'Eloge de l'Enfer* („Elogiul infernului”).

Nici filosofii recentî nu au ignorat genul. Bertrand Russel a publicat, în 1932, într-o revistă de specialitate, *In Praise of Idleness* („Întru lauda trîndăviei”), iar Robert B. Reich a elogiat ipocrizia, într-un articol din 2000, cu numele *In Praise of Hypocrisy*. La noi, Constantin Noica a consemnat un *Elogiu al îmbrătrînirii*.

Voi încheia acest catalog erudit cu un citat bine ales din Giordano Bruno: „Le este permis și stă în puterea principilor să exalte lucrurile

josnice; vor trece drept nobile, dacă așa doresc ei, și dacă sînt într-adevăr așa... Or, vedeți, exagerările lui Teofilo au o explicație analogă; și vorbele lui, așa grosolane cum poate vi se par, au o cu totul altă conotație decît cele ale scriitorilor antici, cînd aceștia preamăresc *sosul, grădinița de zarzavaturi, tîntarul, musca, nuca* sau orice alt element; sau cînd unul dintre contemporanii noștri celebrează *aracul, bagheta, evantaiul, ridichea, mercenarul, soba, luminarea, smochina, febra, cercarul* sau alte obiecte, care, după cum se stie, sînt lipsite de importanță, ba chiar dezgustătoare...”.

Nu e de mirare că am omis *Laus stultitiae* a lui Erasmus. Nebunia nu mai are nevoie de nici un omagiu. Și nici omagii însuși.

Bestiarul lui Spinoza

În *Spinoza par les bêtes*, Ariel Suhamy inventariază cîteva zeci de de fâpturi „ilustrative”, dacă punem la socoteală și ființele multiple, de tipul peștilor din ocean.

Avem așadar: păianjenul, cei doi ciini, omul, asinul și elefantul, viermele din sînge, peștii din mare, ingerul și sobolanul, ideea de cal înaripat (și Quine discută despre Pegas), himera, găina vecinului (întodeauna îmbietoare), piatra care optează, măgarul lui Buridan (care nu se găsește, am văzut deja, la Jean Buridan), olarul divin (o imagine care provine, poate, din „Epistola către Romani” a sîntului Pavel), instinctul sexual al calului (libido), furnica și porumbiul, leul, sarpele, melancolicul (un oarece, Spinoza nu spune precis cine este), turma de vite, poetul amnezic, animalul social (omul fiind deja numit, „animalul social” rămîne o fâptură nedeterminată), sirena, tapul lui Esop.

As face adaos „musca infinită”, din *Tractatus de intellectus emendatione*... precizînd, în același timp, că funcția metafizică a elefantului e să treacă prin urechile acului. Sau măcar să se străduiască, ilustrînd în acest chip imposibilitatea. Filosoful nu spune nimic de cămilă. O va descoperi Nietzsche.

Cum vedem, bestiarul lui Spinoza e foarte compozit. Cuprinde entități de rațiune („entia rationalis”), precum Ideea de cal înaripat ori himera (amîndouă sînt considerate de logicienii medievali entități imposibile), dar și entități reale, din regnului mineral și animal. Unde vom așeza însă „piatra care deliberază” și a cărei finalitate, în ontologia lui Spinoza, e să conteste liberul arbitru? În ce loc îl vom situa pe poetul amnezic? Alături de olarul divin? Și, mai ales, ce fel de entitate este „libido equi”? Un accident? O esență?

Ariel Suhamy observă că termenul *bestiarius* avea în Antichitate trei sensuri: *ludus bestiarius* era, menționează Seneca, spectacolul de circ, în care gladiatorul înfrunta fiarele sălbatice. Pentru acest motiv, „bestiarius” era înșiși numele generic al acestui tip de luptător în arenă. În al doilea rînd, „bestiarius” era un nume colectiv: el desemna toate speciile animalelor (fiarele din arca lui Noe). În fine, „bestiarius” era și locul în care erau tinute (și expuse) animalele, înainte de spectacol.

Bestiarul lui Spinoza, conchide Suhamy, era scopul de a ilustra precaritatea ontologică a omului. Mi-am luat, desigur, exemplele din eseul lui Ariel Suhamy (ilustrat de Alia Daval), *Spinoza par les bêtes*. Paris: Ollendorff & Dessains, 2008, 160p. Nu am găsit deocamdată, în iconografia disponibilă, nici o ilustrație a pietrei gânditoare.

Despre bestiarul lui Friedrich Nietzsche (a se vedea, totuși, Acampora, Christa Davis and Ralph R. Acampora (eds.), *A Nietzschean Bestiary: Becoming Animal Beyond Docile and Brutal*, Rowan and Littlefield, 2004, 344p.) voi scrie cu un alt prilej.

P. S. Ariel Suhamy pretinde că a descoperit un mineral cu proprietăți ieșite din comun, pe care l-a numit, cum se și cuvenea, „spinoziti”.